

Correctievoorschrift VWO

2010

tijdvak 2

filosofie

tevens oud programma

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de *Regeling beoordeling centraal examen* vastgesteld (CEVO-09.0313, 31 maart 2009, zie www.examenblad.nl).

Deze regeling blijft ook na het aantreden van het College voor Examens van kracht.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de *Regeling beoordeling centraal examen* van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
  - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
  - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
  - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
  - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
  - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 50 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 God aan de winnende hand?

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg over de verhouding tussen rede en religie bij Anselmus en Thomas: de rede is in dienst van religie en daardoor is tegenspraak onmogelijk 1
- een uitleg over de verhouding tussen rede en religie bij Averroes en Al Farabi: de rede is superieur aan religie en de rede kan religieuze uitspraken weerleggen 1
- een concluderende beschrijving van het verschil tussen beide opvattingen: een verschil in (kentheoretische) prioriteit en daarmee de mogelijkheid van tegenspraak 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Anselmus en Thomas staat de rede in dienst van het religieuze geloof. Rede en religie kunnen elkaar niet tegenspreken 1
- Volgens Averroes en Farabi heeft de rede een zelfstandige toegang tot de zuivere waarheid die superieur is aan religieuze overtuigingen. De rede kan religieuze opvattingen weerleggen 1
- Het verschil is dus dat bij Averroes en Farabi rede superieur is aan religie en bij Anselmus en Thomas juist niet, integendeel en daardoor kunnen bij Averroes en Farabi rede en religie elkaar tegenspreken en bij Anselmus en Thomas niet 1

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een standpunt, gebaseerd op consistente argumentatie, omtrent in hoeverre de staat zich met godsdienst mag bemoeien 1
- een weergave van de visie van Locke: dezelfde wetten zijn van toepassing op alle burgers en godsdienstige instituties 1
- een weergave waarin de visie van Spinoza uit tekst 1 afwijkt van de visie van Locke: speciale behandeling voor godsdienstige instituties 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Met Locke ben ik van mening dat godsdienstige instituties op dezelfde wijze behandeld dienen te worden als andere instellingen. De staatsbemoeyenis mag ten aanzien van godsdienstige instituties geen bijzondere vorm krijgen, alleen omdat het om godsdienstige instituties gaat 1
- Locke stelt dat dezelfde wetten van toepassing dienen te zijn op alle burgers en dat godsdienstige instituties publiek toegankelijk dienen te zijn. Misstanden binnen godsdienstige instituties dienen op dezelfde wijze te worden bestreden als elders in de publieke ruimte 1
- Spinoza komt vooral op voor de individuele vrijheid van denken, maar pleit volgens tekst 1 voor een speciale behandeling van godsdienstige instituties om hen in hun macht te beknotten en zo te voorkomen dat zij een actieve rol spelen in de politiek 1

3 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg hoe cultuurrelativisme kan voortkomen uit de vrijheid van godsdienst 1
- een stellingname, gebaseerd op consistente argumentatie over de (on)wenselijkheid van cultuurrelativisme 1
- een uitleg wat cultuurrelativisme is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Cultuurrelativisme kan voortkomen uit de vrijheid van godsdienst, omdat men binnen een godsdienst specifieke normen en waarden kan hebben die religieus gefundeerd zijn en daarmee als belangrijker gezien kunnen worden dan algemeen geldende normen en waarden 1
- Ik vind cultuurrelativisme onwenselijk, omdat wanneer iedereen naar de normen en waarden van zijn eigen cultuur leeft men in het gunstigste geval langs elkaar heen leeft (en er een gebrek aan samenhang in de samenleving ontstaat) en in het ongunstigste geval men in conflict met andersdenkenden leeft 1
- Cultuurrelativisme is de opvatting dat normen en waarden uit een bepaalde cultuur alleen vanuit die cultuur zijn te beoordelen en dat geen cultuur beter is dan een andere, omdat men culturen onderling niet kan vergelijken bij gebrek aan cultuuronafhankelijke criteria 1

Opmerking

Een tegenovergesteld antwoord kan ook goed worden gerekend, mits voldoende beargumenteerd.

Vraag	Antwoord	Scores
4	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Een uitleg van het begrip secularisering en van het begrip secularisme 	2
	<ul style="list-style-type: none"> • Een uitleg waarom in tekst 3 al dan niet sprake is van secularisering en/of secularisme 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Secularisering is een puur beschrijvende term en behelst de feitelijke bewering dat in de moderne wereld het maatschappelijke en politieke belang van religie sterk is verminderd 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Secularisme is een politiek-filosofische doctrine die het normatieve standpunt inneemt dat de openbare rol van religie aan banden moet worden gelegd 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • In tekst 3 wordt geen normatief oordeel gegeven, maar een situatie beschreven: “ de vitaliteit van religies over de hele wereld is enorm toegenomen” (...) “ de democratie geeft de volkeren van de aarde hun stem, en zij willen spreken over God”. Er is in de tekst dus geen sprake van secularisme 	1
	<i>Opmerking</i>	
	<i>Een andere standpunt kan, mits voldoende beargumenteerd, ook goed worden gerekend.</i>	
5	maximumscore 4	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een beschrijving van hoe volgens het pragmatisme van James een botsing tussen beschavingen is te voorkomen en godsdiensten vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan: religieuze ervaringen gaan vooraf aan begripsmatige reflectie, de rede dient de religieuze mens te behoeden voor misdragingen 	2
	<ul style="list-style-type: none"> • een beschrijving van de kritiek van Taylor op de zienswijze van James: de individuele religieuze ervaring is wel communiceerbaar en in de publieke taal uit te drukken 	2

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens James gaan religieuze ervaringen logisch gezien vooraf aan begripsmatige reflectie. Deze ervaringen zijn legitiem en waardevol (voor de betrokkene). Deze ervaringen zijn niet te generaliseren of te communiceren en dus ook niet algemeen geldig of objectief. In het pragmatisme is het denken onlosmakelijk verbonden met het handelen. Voordat men tot handelen op grond van religieuze ervaringen overgaat, is het de taak van de rede om uitwassen vanuit de religie te voorkomen. De rede dient dus de religieuze mens te behoeden voor misdragingen 2
- Volgens Taylor is de individuele religieuze ervaring niet zo onbemiddeld als James denkt, maar sterk beïnvloed door de religieuze gemeenschap waarvan men deel uitmaakt. Zijn uitgangspunt is dat individuele (religieuze) ervaringen wel communiceerbaar zijn en in de publieke taal kunnen worden uitgedrukt. (Filosofisch gezien baseert hij zich op het privé-taal-argument van Wittgenstein.) Als iemand een individuele (religieuze) ervaring in taal uitdrukt, doet hij daarvoor noodzakelijk een beroep op de publieke taal en is die ervaring daarmee een sociaal verschijnsel geworden 2

Opgave 2 Religie in een wetenschappelijk universum

6 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- twee redenen om gevoel niet te volgen met betrekking tot ethiek voor Kant: a) rationaliteit van de categorische imperatief en b) afzien van belang van de consequenties, zoals een beter gevoel 2
- een argument tégen 'do your own thing' als dat betekent: de willekeurigheid van de morele beslissing benadrukken 1
- een argument vóór 'do your own thing' als dat betekent: aan de autonomie van de morele beslissing hechten 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De plichtethiek van Kant hanteert de categorische imperatief als criterium voor moreel handelen in ethische dilemma's. Dat criterium is een rationeel principe en niet een gevoel. In morele kwesties stelt Kant dat je gevoel niet als criterium kan dienen 1
- Bovendien tellen voor Kant de consequenties van het handelen niet mee in de beoordeling van de moraliteit ervan, en dus ook niet als de consequentie een goed gevoel is. De overweging dat je je door de gevolgen van je keuze beter zou voelen mag geen rol spelen in ethische kwesties 1
- Hij zou zich dan ook niet kunnen vinden in de uitdrukking "Do your own thing" als daarmee wordt bedoeld dat eenieder maar moet doen waar hij of zij toevallig zin in heeft, dat strookt niet met de rationaliteit van de categorische imperatief 1
- Wel kan de uitdrukking 'Do your own thing' aansluiten bij het autonome van zijn ethiek (en zijn uitdrukking 'Sapere aude') als dit betekent: heb de moed om je eigen verstand te gebruiken. Kant draagt je op zelf te denken en je niet te verlaten op een autoriteit buiten die van je eigen verstand 1

7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg waarom de wetenschap de functie van het ceremoniële handelen niet kan overnemen: er is geloof in de ceremonie nodig en in de dagelijkse praktijk geldt de voorrang van onduidelijke gevoelens boven de wetenschappelijke verklaring 1
- een uitleg waarom de ceremoniële functie gevaar loopt in de huidige samenleving: deze staat onder kritiek en controle van de wetenschap 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De ceremoniële functie van het handelen van religie kan de wetenschap niet overnemen omdat mensen geen ceremonieën zullen houden waarin ze niet geloven. Bovendien zullen onduidelijke inzichten en gevoelens logische redeneringen blijven vervangen omdat de praktijk van het leven niet wacht tot de wetenschappelijke theorie ervan klaar is 1
- De ceremoniële functie loopt gevaar omdat religie in de huidige samenleving uit zal moeten gaan van de gevestigde wetenschappen die de religie aan kritiek en controle onderwerpen 1

8 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een standpunt met betrekking tot de betekenis van rituelen: pragmatisch of metafysisch 0
- een uitleg van verschil tussen pragmatische en metafysische betekenisopvatting: betekenis gelegen in praktische gevolgen dan wel in transcendente werkelijkheid 2
- een juist voorbeeld bij het ingenomen standpunt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik ben van mening dat rituelen een pragmatische betekenis hebben en geen metafysische 0
- Dat wil zeggen: volgens mij verwijzen rituelen niet naar een transcendente werkelijkheid en ontleen ze hun betekenis niet aan een hogere orde (metafysisch) 1
- De betekenis van rituelen is geheel en al gegeven met de praktische gevolgen voor onze bevinding en ons gedrag (pragmatisch) 1
- De betekenis van een ritueel komt tot uitdrukking in bijvoorbeeld de heiligheid van plaatsen; zo zijn de kerk en de moskee heilige plaatsen. Bovendien kunnen religieuze rituelen helpen om bijvoorbeeld onverdiend lijden emotioneel te aanvaarden door het voor te stellen als onderdeel van een hoger plan. Toch is het niet dat eventuele hogere plan dat de betekenis verleent aan het ritueel, maar hoe mensen zich gedragen ten aanzien van een 'heilige plaats', of de daadwerkelijke aanvaarding van onverdiend lijden. Daarin is de betekenis van het ritueel gelegen 1

Opmerking

Argumentaties die uitgaan van de metafysische betekenis van een ritueel kunnen ook worden goed gerekend.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

9 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat moraal volgens Kant niet de leer is om geluk te bereiken, maar de leer hoe wij waardig kunnen worden de gelukzaligheid te bereiken: uitleg van hoogste goed van de moraal als combinatie van zedelijkheid en gelukzaligheid 1
- een uitleg waarom het hoogste goed volgens Kant niet door de goede wil alleen kan worden bereikt: gelukzaligheid volgt niet noodzakelijk op zedelijkheid en wij zijn afhankelijk van onze neigingen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het uiteindelijke doel van God bij de schepping van de wereld is het hoogste goed, dat wil zeggen de gelukzaligheid en de zedelijkheid. Waarbij de zedelijkheid het hoogste is en ons waardig maakt de gelukzaligheid te bereiken. Moraal moet je dus niet behandelen als gelukzaligheidsleer omdat het alleen de voorwaarden en niet de middelen daartoe verschaft; moraal is de leer hoe wij waardig kunnen worden de gelukzaligheid te bereiken 1
- De gelukzaligheid volgt niet noodzakelijkerwijs op de zedelijkheid. Bovendien moet de zedelijkheid tot stand komen op basis van de goede wil en de rede en onafhankelijk van onze neigingen. Maar omdat wij niet onafhankelijk zijn van onze neigingen is de goede wil alleen niet voldoende om de zedelijkheid, laat staan de gelukzaligheid te bereiken, en daarmee ook niet het hoogste goed 1

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- religieuze uitspraken: deze betreffen waarden, wetenschappelijke uitspraken betreffen feiten 1
- religieuze ervaringen: deze zijn niet tot wetenschappelijke verklaringen of (betrouwbare) kennis te reduceren 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een kentheoretisch perspectief pakt nadelig uit voor de betrouwbaarheid van religieuze uitspraken en ervaringen omdat: 2
  - religieuze uitspraken ethisch of moreel van aard zijn en niet feitelijk of beschrijvend. De wetenschappelijke rede heeft betrekking op feiten, niet op waarden;
  - religie een domein vormt van ervaringen die niet tot (betrouwbare) kennis te herleiden zijn, en duiding van zulke ervaringen valt niet tot natuurwetenschappelijke wetten en verklaringen te reduceren.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

11 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de redenering van Kant waarbij het hoogste goed leidt tot het postulaat van het bestaan van God 1
- het verschil met het godsbewijs van Anselmus: uitleg van verschil kentheoretisch bewijs en ontologisch bewijs 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Omdat we volgens de morele wet het hoogste goed moeten proberen te realiseren, moet er een samenhang aangenomen worden tussen zedelijkheid en gelukzaligheid, terwijl we weten dat de gelukzaligheid niet noodzakelijk op de zedelijkheid volgt. Het hoogste goed is dus alleen mogelijk als we een hoogste oorzaak van de natuur veronderstellen die de gelukzaligheid op de zedelijkheid kan laten volgen. Die hoogste oorzaak van de natuur is God. Het hoogste goed kan alleen onder voorwaarde van God plaatsvinden, dus is het moreel noodzakelijk het bestaan van God aan te nemen 1
- In tegenstelling tot Anselmus gaat Kant er niet van uit dat hij het bestaan van God heeft bewezen. Kant stelt namelijk dat er geen plicht kan zijn om het bestaan van iets aan te nemen. Om van plicht te kunnen spreken is uitsluitend de autonomie van de rede nodig. Hier gaat het alleen om de plicht tot het realiseren van het hoogste goed op aarde, waarvoor onze rede de aanname van God nodig heeft. Als verklaring is de aanname van God dus een hypothese, een (redelijk) geloof en geen bewijs 1

12 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van religie-als-waarde positie 1
- een uitleg van het standpunt Groot met betrekking tot verlies van religieuze waarden door modernisering, zoals uit tekst 6 blijkt 1
- een uitleg van het standpunt Plasterk met betrekking tot verlies van religieuze waarden door modernisering, zoals uit tekst 7 blijkt 1
- een eigen standpunt op basis van afweging van argumenten in de discussie Plasterk - Groot 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van goed antwoord:

- De religie-als-waarde positie benadrukt dat religie, door middel van rituelen, een zin of richting kan aanbrengen in gebeurtenissen in ons leven waarvan we moeilijk kunnen aanvaarden dat ze volstrekt doelloos of toevallig zijn 1
- Als het gaat om verlies van religieuze waarden door de modernisering spreekt Groot over de rationeel wetenschappelijke samenleving die bevrediging zoekt voor de behoeften in de onderbouw. In verband met de religie-als-waarde positie benadrukt hij de eigen betekenis van religieuze rituelen 1
- Plasterk is het hiermee niet eens; hij zegt een God niet te missen voor verwerking van grote emoties omdat muziek die functie net zo goed kan hebben. Rituelen die horen bij **life events** vult hij ook zelf in. Bovendien ziet hij ook niet dat de normen en waarden vanuit religie beter zouden zijn en stelt hij dat er geen enkel verband is tussen altruïsme en God 1
- Enerzijds lijkt een proces van individualisering en vervreemding in de samenleving reëel en actueel te zijn en kan religie door het aanbieden van een hoger plan en bijbehorende rituelen misschien een bindende factor zijn. Anderzijds kan echte binding alleen bestaan uit overtuiging en kunnen wellicht juist ook moderne meer particuliere rituelen verschillende mensen binden omdat ze zich herkennen in de niet-religieuze invulling van het leven. Om het gevaar van de kwaadaardige en losgeslagen behoeften, zoals Groot die beschrijft, te vermijden zou enige religie ook geen kwaad kunnen. Ik zou niet terug willen naar de religie van de voormoderne tijd, maar vind Plasterk te optimistisch. Om sociale cohesie in een samenleving tot stand te brengen is meer religie en inspiratie nodig 1

Opmerking

Andere afwegingen van de standpunten met eventueel andere conclusies als gevolg, kunnen ook worden goed gerekend, mits in die afwegingen gebruik wordt gemaakt van de argumenten van Groot en Plasterk zelf en daar op een steekhoudende manier op wordt gereageerd.

Opgave 3 Godsdienstige praktijken: biechten, preken en geweld

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een antwoord dat aangeeft dat deze praktijk inderdaad normatief genoemd kan worden 0
- De praktijk van het biechten is gericht op beoordeling van gedrag 1
- De praktijk moet (correct) worden uitgevoerd 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Al lijkt dit een privé praktijk, www.biechten.be is een normatieve praktijk 0
- De praktijk van het biechten is gericht op beoordeling van gedrag 1
- Het ritueel en de boetedoening behoort te worden volbracht, anders is er geen vergeving 1

14 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de andere voorwaarden waaronder Habermas de openbare rol van religie rechtvaardigbaar vindt: 3
  - afzien van geweld
  - accepteren van gewetensvrijheid
  - accepteren van gezag van wetenschap en grondwet
- redenen waarom Habermas de praktijken van Rizwi niet rechtvaardigbaar vindt (twee van de volgende): 2
  - Rizwi lijkt geweld te legitimeren
  - Rizwi lijkt de in de grondwet verankerde rechten van burgers met voeten te treden
  - De gewetensvrijheid is in het geding: je kunt lichamelijk niet in staat zijn om driemaal per dag te bidden

voorbeeld van een goed antwoord:

- Habermas accepteert de openbare rol van religie als de gelovigen geen geweld gebruiken, de gewetensvrijheid van anderen respecteren en het gezag van grondwet en wetenschap aanvaarden 3
- Rizwi dreigt met straffen en dat recht is volgens de grondwet voorbehouden aan de overheid 1
- Als je door een ziekbed niet in staat bent om driemaal op een dag te bidden kom je in gewetensnood 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van Foucaults opvattingen over macht: ze is productief en anoniem (of onzichtbaar) 1
- een weergave van Foucaults opvatting over rationaliteit: deze is historisch ontwikkeld 1
- een verschil met de visie van Habermas macht is zichtbaar en inperkend 1
- rationaliteit bij Habermas is universeel /niet historiserend 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Foucault benadrukt de productieve kanten van macht: welke ordening wordt door de macht van Rizwi geschapen of versterkt en hoe is die ontstaan? Foucault zoekt naar de onzichtbare, anonieme kanten van macht in instituties en structuren en op individueel niveau in de normalisering 1
- Habermas houdt het meer bij de zichtbare, onderdrukkende kanten van macht. Habermas zou in zijn analyse van het geval Rizwi vooral uitgaan van de inperkende kanten van macht: inperking van de vrijheid van individuen waartegen de grondwet en de wetenschappelijke kennis moet beschermen. Habermas besteedt nauwelijks of geen aandacht aan de anonimiteit ervan 1
- Bij Foucault is rationaliteit historisch ontwikkeld en dus veranderlijk 1
- Habermas veronderstelt een universele notie van instrumentele of communicatieve rationaliteit 1

Opmerking

Ook goed is: Habermas plaatst rationaliteit tegenover irrationaliteit.

Foucault weigert dat.

16 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een omschrijving wat Foucault onder pastorale macht verstaat: verschuiving van machtspraktijken van het individueel religieuze gebied naar collectieve, aards gerichte, sociale 'bemoeizorg' 1
- een uitleg van het verband tussen pastorale macht en disciplinering: pastorale macht is verschoven van individuele vormende macht naar individuele én groepsgerichte macht (pastorale macht) 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De kerk oefende in de voormoderne tijd christelijke zorg uit gericht op het individuele zielenheil. Deze vorm van machtsuitoefening verdween niet maar kreeg een moderne vorm toen ze onderdeel werd van het functioneren van ziekenhuizen, gevangenissen en dergelijke. De macht verschoof van het religieuze gebied naar het gehele sociale lichaam dat doordrongen werd van individuele, aards gerichte heilszorg 1
- Die zorg was tevens disciplinerend, omdat ze normatief gericht was: zorg was ondersteuning van het normale en afwijzing van het abnormale; slechte opvoeders moeten via pedagogische hulp goede opvoeders worden, slecht onderwijs moet verbeterd worden, gekken moeten worden opgesloten en genezen 1

17 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- de argumentatie van Qutb om religieus geweld te gebruiken: aantasting van de privésfeer door de staat en dus van de mogelijkheid een gelovige moslim te zijn in woord en daad 1
- een beargumenteerd standpunt dat aangeeft of het criterium dat Qutb hanteert om de juiste keuze te maken tussen gewetensvrijheid en de macht van de staat juist is: Qutb meent dat de individuele gewetensvrijheid boven alles gaat 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Qutb meent dat als de staat het een individuele gelovige onmogelijk maakt een moreel leven te leiden door de privésfeer binnen te dringen, de moslim over mag gaan tot geweld. Hij legitimeert geweld op grond van individuele gewetensvrijheid 1
- Ik ben het eens met dit standpunt van Qutb: het recht op je eigen wijze jouw God te dienen gaat boven alles vooral als het je onmogelijk wordt gemaakt op je eigen manier je geloof in praktijk te brengen. De macht van de staat mag zich niet tot in het privé-gebied van het geloof uitstrekken: ze moet beperkt blijven, anders wordt ze totalitair en onmenselijk 1

of als laatste deelantwoord:

- Ik ben het oneens met Qutb: er zijn grenzen aan de reikwijdte van het individuele geweten. Als je gewetensvrijheid in het gedrang komt, zijn er andere wegen om daartegen te protesteren dan door gebruikmaking van geweld. Wie het criterium dat Qutb hanteert tot het zijne maakt, stelt de individuele gewetensvrijheid boven alles, maar verschaft zichzelf zo een vrijbrief voor geweld. In mijn waardehiërarchie staat geweldloosheid duidelijk hoger genoteerd dan gewetensvrijheid. Geweld is een prijs die je daarvoor niet mag en moet betalen, omdat zij in haar uitwerking mogelijk zelf ook weer de ander van zijn gewetensvrijheid berooft. Geweldsuitoefening is een middel dat door geen enkel doel wordt geheiligd 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per school in het programma WOLF.
Zend de gegevens uiterlijk op 25 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

---

tekst 1	bron: NRC-Handelsblad van 11 november 2006
tekst 2	bron: Website van de VVD
tekst 3	bron: T. S. Shah & M. D. Toft (uit: NRC-Handelsblad, 12 & 13 augustus 2006; eerder gepubliceerd in Foreign Policy)
tekst 4	bron: We leven niet in een wetenschappelijk universum; filosoof Ger Groot over het tekort van de moderniteit. In Wapenveld, jrg 53, nr. 5, pag. 17-25
tekst 5	bron: We leven niet in een wetenschappelijk universum; filosoof Ger Groot over het tekort van de moderniteit. In Wapenveld, jrg 53, nr. 5, pag. 17-25
tekst 6	bron: We leven niet in een wetenschappelijk universum; filosoof Ger Groot over het tekort van de moderniteit. In Wapenveld, jrg 53, nr. 5, pag. 17-25
tekst 7	bron: Plasterk, 'Er is geen verband tussen altruïsme en God'; De Groene Amsterdammer, 2001
tekst 8	bron: www.biechten.be
tekst 9	naar: www.ikonrtv.nl
tekst 10	naar: Sayyid Qutb, Mijlpalen, hoofdstuk 4